

Вплив державного регулювання економіки на економічні реформи країни

Постановка проблеми. Питання пошуку ефективних механізмів державного регулювання економіки України для підвищення конкурентоспроможності національної продукції потребує підвищеної уваги та глибокого вивчення, що зумовлено зниженням ролі держави як безпосереднього координатора економічного розвитку країни. Співпраця органів державного управління із саморегульованим ринком визначатиме стратегічні підходи, які повинні бути покладені в основу державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження теоретичних і методологічних засад державного регулювання економіки внесли такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: Д. Гелбрейт [3], Д. Кейнс [9], Ф. Ліст [11], Г. Мюрдаль [14], П. Самуельсон [15], О. Могильний [13], Д. Стеченко [18], Г. Черевко [22].

Мета статті – вивчення ролі державного регулювання економіки в історії розвитку економічної науки, а також аналіз вдалих економічних реформ у країнах, що програли Другу світову війну, але спромоглися завдяки державному регулюванню створити конкурентоспроможні національні економіки.

Виклад основних результатів дослідження. На різних етапах розвитку ринкових відносин державне регулювання економіки сприймалося по-різному, поступово набуваючи глибшого змісту.

Відомий учений XIX ст. І.В. Вернадський у своїй праці «Нарис історії політичної економії» пропонував усю світову економічну науку поділяти на два великих напрями – позитивний і негативний. Перший включає тих учених, хто вважає, що економічний розвиток залежить від позитивної, тобто ак-

тивної ролі держави (прибічники меркантилізму, протекціонізму й соціалізму). До другого належать, навпаки, ті, хто рекомендує спиратися на природні закони розвитку та заперечує втручання держави в економіку або обмежує його вузькими межами (фізіократи і прихильники А. Сміта). Першою теоретичною школою економічної науки був меркантилізм, який домінував упродовж XVI–XVIII ст. Меркантилісти вважали, що примноження багатства потребує протекційних заходів для регулювання зовнішньої торгівлі й того, щоб заохочувався експорт, стримувався імпорт і всіляко підтримувалася національна промисловість [1; 24, с. 63, 163-164].

У період об'єднання німецьких земель у єдину державу (середина XIX ст.) виник напрям економічної думки, який одержав назву німецька історична школа. Головні ідеї цієї школи були сформовані Адамом Мюллером у праці «Основи мистецтва управління державою» (1809) та Фрідріхом Лістом у книзі «Національна система політичної економії» (1841). Ці два німецьких дослідники обстоюють протекціонізм у господарській політиці держави [24, с. 252-253]. Ф. Ліст уважав, що для економічної могутності країни необхідні національна єдність і митна система для розвитку продуктивних сил. Він ґрунтувався на твердженні, що протекціонізм корисний для народів на всіх стадіях їх розвитку, а також для всіх без винятку країн. Добра протекційна система не надає монополій, тому що внутрішня конкуренція підміняє іноземну [2, с. 17-19; 11].

На розвиток теорії державного регулювання економіки найбільше впливали ідеї наукового соціалізму К. Маркса і Ф. Енгельса, які зазначали, що суть їхнього вчення можна вкласти в одну фразу – знищення приватної власності. В основі їхньої парадиг-

ми лежала провідна роль держави в контролі над засобами виробництва та його результатами [12; 22, с. 12].

Світова економічна криза 1929-1933 років висунула перед дослідниками на перше місце питання державного регулювання економіки в ринковому господарстві. За оцінкою багатьох економістів, праця Д.М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936 р.) є поворотним пунктом в економічній науці ХХ ст. і за багатьма напрямками визначає економічну політику країн й у нинішній час. Головна ідея цієї книги – система ринкових економічних відносин не є досконалою та саморегульованою і що максимально можливу зайнятість й економічне зростання може забезпечити тільки активне втручання держави в економіку [9; 24, с. 355-358].

Проаналізувавши за літературними джерелами [4, 7, 8, 17, 19, 20, 23] досвід Німеччини до Другої світової війни і так зване «німецьке економічне диво» після війни, ми дійшли до деяких цікавих результатів. Тільки з 1936 по 1939 рік обсяг загального промислового виробництва Третього Рейху виріс на 37 %. Експорт чорних металів Німеччиною перевищив подібний американський показник учетверо. Найхарактернішою ознакою довіри населення до влади стало бурхливе зростання народжуваності. Німці вирішили виключити зі своєї економіки іноземний капітал – як усередині країни, так і в зовнішній торгівлі – перейшовши зі своїми партнерами до клірингових розрахунків, виключивши в зовнішньоторговельних операціях ходіння іноземної валюти. А стимулювати зростання промислового виробництва нацисти вирішили шляхом масованих замовлень озброєння й бойової техніки. З 1934 по 1 вересня 1939 року військові витрати Німеччини становили 60 млрд марок, іншими словами – 59,1% витрат бюджету. Продуктивність праці та потенціал німецької промисловості в цей час були одними з найвищих у світі. З 1934 року за так званим «Новим планом» зовнішня торгівля перейшла під повний державний контроль, а всі підприємства увійшли до складу семи «імперських груп промисловості». Нацисти поставили капіталістів у жорсткі рамки єдино-

го державного господарського плану і під жорсткий контроль за їхнім прибутком. Німеччина у своїй зовнішній торгівлі широко й щедро використовувала такий привабливий інструмент, як низьку ставку кредиту. Для «дружніх» держав ця ставка могла бути взагалі 4,5 % річних, причому віддавати цей кредит ніхто не вимагав грошима, німці із задоволенням йшли на створення Клірингових палат.

Все господарство країни підпорядковане органам державного управління, в яких вирішальну роль грали лідери монополістичної буржуазії. Головною була поставлена Генеральна рада господарства, різко розширився його державний сектор. Був встановлений низький рівень цін на товари народного споживання, під контроль держави поставлено й сільське господарство. Сільськогосподарська продукція враховувалася і повинна була здаватися державі за встановленими цінами. Господарства юнкерів, тобто великі капіталістичні господарства, оголошено спадковими дворами: відповідно до середньовічного принципу майорату вони передавалися за спадком тільки старшому сину. Решта синів повинна була служити державі. Таким чином, усе господарство Німеччини було переведено в централізовану систему, якою по лінії держави управляли лідери монополістичної буржуазії. У 1936 році був прийнятий 2-й чотирирічний план, основне завдання якого – забезпечення економічної незалежності Німеччини від імпорту і прискорений розвиток тих галузей, які становили базу військової промисловості.

Наслідки Другої світової війни для Німеччини – катастрофічні: обсяг промислового виробництва в 1946 році становив близько 33% від довоєнного рівня, сільське господарство відкинуто на 30 років, тому виробництво сталі скоротилося в 7 разів, видобуток вугілля впав більш, ніж у 2 рази. Німеччина позбулася 25 % своєї території, близько 12 млн осіб було виселено, кожен другий німець – безробітний, 20 % житла повністю зруйновано, а 25 % пошкоджено.

Після війни в Німеччині йшла запекла дискусія між прихильниками ринку та державного регулювання, що одержувало все більшу популярність під впливом ідей Кейн-

са. Основу соціально-орієнтованої ринкової економіки за Людвігом Ерхардом становили: приватна власність, вільні ціни, антимонопольне регулювання, низькі податки. При цьому новий економічний порядок гармонійно поєднував у собі ринкову свободу, державне регулювання, індивідуалізм, соціальну відповідальність із метою досягнення добробуту для всіх. Роль держави зводилася до визначення пріоритетів розвитку, нагляду і регулювання, створення максимально сприятливого інвестиційного й підприємницького клімату, а у ряді випадків, наприклад при вирішенні житлової програми, було використано достатньо масштабне втручання.

Із середини 1950 років країна вступила в смугу безперервного економічного зростання, що тривало майже до кінця 1960-х років. Цей період одержав назву «німецького економічного дива». Середні темпи економічного зростання становили близько 7,8 %. У середині 1950-х років ФРН займала друге місце за величиною золотовалютних резервів, третє – після США й Англії за обсягом промислового виробництва. Відповідаючи на питання про чинники успішного розвитку економіки Ерхард говорив, що це: «винахідливість підприємців, дисциплінованість і працьовитість робітників, уміла політика уряду».

Крім промисловості, також активно розвивалося сільське господарство, перевершивши довоєнний рівень вже в 1953 році. Неабиякою мірою цьому сприяла проведена у 1947-1949 роках земельна реформа, в результаті якої основна частина угідь юнкерських господарств перейшла до середніх та дрібних власників. Успіх реформ у Німеччині ще раз підтверджує, що синтетичні, комплексні підходи до реформування перехідних економік є ефективнішими. З початку реформ Німеччини було потрібно приблизно 12 років, щоб країна вийшла в лідери світової економіки.

Зупинимося на досвіді країни, яка теж програт війну, але спромоглася звершити економічне диво. Вперше економічний прорив зробила Японія. У 1867 році до влади в країні пришли самураї-аутсайтери, які поставили завдання перетворити Японію на супердержаву. Із самого початку країна по-

чала переймати новітні технології у Заході і з активною допомогою держави створювати могутню економіку. Після закінчення війни Японія кілька років знаходилася під американською окупацією. Суть японської економічної стратегії полягає в такому: розвиток економіки на основі макропланування; створення органу, який би здійснював планування й розробляв як загальну стратегію економічного розвитку, так і галузеву, регіональну та зовнішньоекономічну. Ним стало Міністерство зовнішньої торгівлі й промисловості (МВТП), до складу якого увійшли горизонтальні відділення, такі як бюро міжнародної торгівлі, бюро промислової політики, бюро торгівлі та розвитку, бюро захисту навколишнього середовища. Крім горизонтальних бюро, до складу МВТП входять вертикальні відділення: бюро важкої промисловості; бюро хімічної промисловості; бюро текстильної промисловості й товарів широкого вжитку; бюро мінеральних ресурсів, нафти і вугілля; бюро комунального господарства й енергопостачання. Бюро дає поради різним галузям із таких питань, як динаміка попиту, використання потужностей, факторний аналіз вартості сировини, продуктивність праці, частка ринку, техніка і технологія, умови конкуренції. Крім того, японська держава приділяє велику увагу відносинам із бізнесом. Для координування економічної політики створено спеціальну економічну організацію «Кейданрен». Це федерація більше ніж 110 провідних промислових асоціацій, а також банки, страхові, оптові й роздрібні торгові компанії. У «Кейданрені» діє 39 комітетів, що включають більшість старших менеджерів найважливіших компаній. Ці комітети проводять дослідження з різних питань – від розвитку дрібного бізнесу і податків до науково-технічної та економічної політики. Пануючою ідеологією «Кейданрена» є вільне підприємництво, проте в своїх діях вона виходить з інтересів не тільки приватного сектора, але й держави, а також положення Японії у світі. Таким чином, головним в успіху економічного розвитку Японії після Другої світової війни є координація зусиль держави та бізнесу на основі вироблених програм і планування.

Південна Корея багато в чому скопіювала японський досвід, хоча її організаційно-економічна система має свою специфіку, країна розвивається на основі п'ятирічних планів, і тут також велику організаційну роль відіграє Міністерство торгівлі та промисловості [16, с. 158–160]. Відомий британський письменник й історик Пол Джонсон [26] пише, що бідним країнам властиво озиратися на всі боки у пошуках моделі розвитку, яка приведе їх до процвітання. Південна Корея побудувала процвітаючу капіталістичну економіку з демократією і верховенством права.

Термін «шведська модель суспільного розвитку» є загальновідомим. Сутність його полягає в сукупності заходів щодо соціального захисту людини. Економічна політика Швеції спирається на теоретичну концепцію, близьку до кейнсіанської, основи якої було закладено ще на початку XX ст. Саме тоді шведські дослідники (Вікселль К.-Й., Кассель Г., Давідсон Д., Мюрдаль Г.-К., Улін Б.-Г., Лундберг Е., Ліндаль Е., Хаммаршельд Д.-Я.-А.-К.) опублікували низку праць, основні положення яких стосувалися ролі держави в економіці, необхідності підтримки високого рівня зайнятості як умови швидкого розвитку країни [6, с. 154; 14]. Повоєнне відновлення країн Західної Європи мало за основу широке застосування кейнсіанських інструментів державного регулювання. Так, максимальне стимулювання ефективного попиту компаній та населення досягалося зниженням ставок банківського кредитування, створенням додаткового державного попиту через бюджетні асигнування [10, с. 32–33].

Світова економічна криза середини 70-х років XX ст. супроводжувалася некерованою, «галопуючою» інфляцією. Необхідна була програма виходу із цієї ситуації. Так, Мілтон Фрідман, лауреат Нобелівської премії (1976 р.), спираючись на свою теорію грошей, запропонував жорстку програму подолання інфляції. Його концепція увійшла в історію економічної науки під назвою «монетаризм» (економічна школа, яка акцентує увагу на змінах у кількості грошей, що перебувають в обігу, як визначальній функції цін, доходів і зайнятості) [6, с. 131–132;

21]. М. Фрідман не поділяв самої ідеї державного регулювання та пропонував вільну конкуренцію не тільки у промисловості чи сільському господарстві, а й в освіті, медицині та інших галузях соціальної сфери [5, с. 76–84].

Досвід 70-80-х років XX ст. показав, що державне втручання може стати реальною загрозою нормальному функціонуванню ринкової системи. Така ситуація зумовила появу ідей ліберально-ринкових систем. Найвпливовішим теоретиком лібералізму став Фрідріх-Август фон Хайєк (лауреат Нобелівської премії 1974 р.). Ринок є своєрідним інформаційним механізмом, що забезпечує одержання не фрагментарного, а системного знання про економіку, без якої неможлива ефективна господарська діяльність. Як стверджує Ф.-А. фон Хайєк, спонтанний характер ринкового порядку означає, що втручання у нього може підірвати механізм ринку і паралізувати господарську систему загалом.

Водночас деякі вчені продовжували розвивати кейнсіанські моделі економіки. Поль Самуельсон, лауреат Нобелівської премії з економіки 1970 року, проаналізував функції держави та способи їх реалізації. Основними з них він визначив дотримання економічної ефективності, вдосконалення процесу розподілу сукупного доходу держави, проведення міжнародної економічної політики, стабілізацію економіки за допомогою макроекономічних інструментів [13, с. 18–25; 15]. Дослідник запропонував поєднати ринкове регулювання з державним впливом на економіку, а саме: в період глибокого спаду використати бюджетні важелі, а за умови піднесення – кредитно-грошові. На його думку, ринковий механізм визначає ціни й обсяги виробництва, а держава регулює ринок за допомогою податків, державного субсидування та інших економічних методів [6, с. 86].

Англійський економіст Дж. Гелбрайт наголосив на системній ролі державного регулювання і виокремив такі його функції: регулювання, стимулювання, управління економікою. Суспільство дедалі більше усвідомлює, що існують вищі національні або національно-державні інтереси, які виявляються не лише у взаємовідносинах країн. Із таких

позицій стають зрозумілими природа й покликання держави як гаранта і захисника загальнонаціональних інтересів, до яких належать, насамперед, завдання, виконання яких забезпечує самозбереження нації, її виживання: охорона довкілля, захист від зовнішньої експансії, підтримка стабільного життя, чисельності нації, її здоров'я, а також інтелектуального потенціалу та працездатності населення [3; 18, с. 26–36].

Щодо нашої країни, то корупція, олігархізм і відсутність національної патріотичної еліти – це основні причини невдалих трансформацій економіки в Україні [27, с. 48]. Політолог Френсіс Фукуяма [25] зазначає, що ранні власники власності на Заході одержали її шляхом надання їм доступу до влади й корупційного впливу, але потім зрозуміли, що їхнє майбутнє багатство (або їхніх дітей) залежить від появи широкого верховенства закону. Джефрі Сакс [29] наголошує на тому, що корупція процвітає в невіданні. Швидке і широке розповсюдження інформації може виступити як стримувальний або дезінфікуючий засіб.

Влада повинна стимулювати, а не душити ринкову ефективність та інновації [30]. Щоб провести стійкі зміни в країнах, що розвиваються, потрібна реформа не тільки окремих механізмів, таких як негнучке трудове законодавство, але й фундаментальніших інститутів, наприклад, законодавчої і судової влади, щоб вони чутливіше реагували на потреби суспільства [28].

Виходячи із вищевикладеного, бачимо, що в економічній науці існує два підходи до державного регулювання економіки – класичний та кейнсіанський. На думку прибічників класичної економічної теорії, ринковий механізм є самодостатнім, а кейнсіанці вважають, що необхідне державне втручання. Кількість регулятивних функцій, які виконують держава й ринок, змінюється залежно від рівня техніко-технологічного роз-

витку, історичного етапу та національних особливостей.

На нашу думку, держава не повинна стояти осторонь процесів, які відбуваються в усьому світі, тобто переходу до нового етапу розвитку суспільства – інформаційного. Особливу увагу в державному регулюванні необхідно приділити агропромислому комплексу України у зв'язку з тим, що він гарантує продовольчу безпеку країни.

Висновки. Аналіз державного регулювання АПК розвинутих країн світу дає підстави зробити деякі концептуальні висновки щодо розбудови системи державного регулювання АПК в Україні:

1. Уряд має консолідувати зусилля всіх учасників ринку і збалансувати їхні інтереси, але перевагу віддавати інтересам села й селянства.
2. Субсидування державою страхової премії та відсотків за кредитами комерційних банків.
3. Створення Агентства економічного планування, Української організації сприяння розвитку зовнішньої торгівлі.
4. Розвиток повноцінної системи аграрного ринку неможливий без розвитку об'єднань сільськогосподарських товаровиробників.

На нашу думку, державна підтримка сільського господарства України, передусім, необхідна для забезпечення конкурентоспроможності цього найважливішого сектору національної економіки, а для цього необхідно усунути нееквівалентний обмін, створивши умови для одержання середньої норми прибутку на рівні інших галузей національного господарства України.

Слід розширити функції державного регулювання щодо відновлення матеріально-технічної бази та впровадження сучасних технологій; створення виробничих, обслуговуючих і соціальних кооперативів; усунення диспаритету цін; посилення протекціонізму стосовно національного товаровиробника.

Список використаних джерел

1. Вернадский И. Очерк истории политической экономии / И. Вернадский – СПб.: Ред. экон. указ., 1858. – 224 с.
2. Витте С.Ю. Национальная экономия и Фридрих Лист / Витте С.Ю. – К.: Киевское слово, 1889. – 60 с.
3. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества; пер. с англ. / Д.К. Гэлбрейт – М.: Прогресс, 1979. – 304 с.
4. Давыдова Т.Е. Концепция рыночного хозяйства: формирование, развитие, современный подход / Т.Е. Давыдова // Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/272102.htm>.

5. Довбенко М.В. Видатні незнайомці (Наукові ідеї, здобутки та життя економістів – лауреатів Нобелівської премії) / М.В. Довбенко. – Івано-Франківськ, 1995. – 204 с.
6. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія): навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / М.В. Довбенко – К.: Вид. центр «Академія», 2005. – 336 с.
7. Ежов В. Людвиг Эрхард и «немецкое чудо» / В. Ежов // Режим доступа: http://www.nasledie.ru/oboz/N03_00/03_18.htm.
8. Измайлов И. Шок не по-нашему / И. Измайлов // Режим доступа: http://www.epr-magazine.ru/vlast/foreign_exp/german_miracle.htm.
9. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег : избранное / Д.М. Кейнс. – М.: Эксмо, 2008. – 960 с.
10. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / [Жаліло Я.А., Базилук Я.Б., Белінська Я.В. та ін.] ; за ред. Я. А. Жаліло. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2005. – 388 с.
11. Лист Ф. Национальная система политической экономии ; пер. с нем. / Ф. Лист. – СПб.: Изд. А. Э. Мертенс, 1891. – 452 с.
12. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1960. – 560 с.
13. Могильний О. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / О. Могильний. – К.: Ін-т аграрної економіки УААН, 2002. – 430 с.
14. Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего» мира / Г. Мюрдаль. – М.: Прогресс, 1972. – 512 с.
15. Самуэльсон П.Э. Экономика ; пер. с англ. / П. Э. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 688 с.
16. Селищев А.С. Китайская экономика в XXI веке / А.С. Селищев, Н.А. Селищев. – СПб.: Питер, 2004. – 240 с.
17. Смирнов А. Опыт Германии: экономическое чудо [Электронный ресурс] / А. Смирнов. – Режим доступа: <http://www.contrtv.ru/common/2465.htm>.
18. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Д.М. Стеченко. – К.: Знання, 2006. – 262 с.
19. Тимошина Т.М. Экономическая история зарубежных стран / Т.М. Тимошина. – М.: Юстицинформ, 2003. – С. 312-332.
20. Усовский А. Экономика нацистской Германии [Электронный ресурс] / А. Усовский. – Режим доступа: <http://ledik1.narod.ru/Staty/EkonomikaGermanii.htm>.
21. Фридмен М. Количественная теория денег ; пер. с англ. / М. Фридмен. – М.: Эльф Пресс, 1996. – 132 с.
22. Черевко Г.В. Державне регулювання економіки в АПК : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Г.В. Черевко. – К.: Знання, 2006. – 340 с.
23. Экономика фашистской Германии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://4cms.ru/formirovanie-sovremennogo-hozyajstva/52-yeconomika-fashistskoj-germanii.htm>.
24. Ядгаров Я.С. История экономических учений: учеб. [для студ. высш. учеб. завед.] / Я.С. Ядгаров. – М.: ИНФРА, 2006. – 480 с.
25. Fukuyama Francis. What Happened to the Orange Revolution [Electronic resource] / Francis Fukuyama. – Mode of access: <http://www.the-american-interest.com/article.cfm?piece=1069.htm>.
26. Johnson Paul. Wanted: Global Role Models [Electronic resource]. Mode of access: / Paul Johnson. – Mode of access: <http://www.forbes.com/forbes/2011/0718/opinions-paul-johnson-current-events-global-role-models.htm>.
27. Klochko V.N. Revolutionary transformations in Ukraine / Klochko V.N., Merchanskiy V.V. // Sp.z o.o. «Nauka i studia». - № 4 (16) – Przemysl, 2009. – P. 48-53.
28. Rajan Raghuram. Conflict Management and Economic Growth [Electronic resource] / Raghuram Rajan. – Mode of access: <http://www.project-syndicate.org/commentary/underdevelopment-and-the-institutions-of-social-peace-y-raghuram-ajan.htm>.
29. Sachs Jeffrey D. The Global Economy's Corporate Crime Wave [Electronic resource] / Jeffrey D. Sachs. – Mode of access: <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-global-economy-s-corporate-crime-wave.htm>.
30. Spence Michael. Rebalancing the State's Balance Sheet [Electronic resource] / Michael Spence. – Mode of access: <http://www.project-syndicate.org/commentary/why-states-should-build-asset-portfolios-by-michael-spence.htm>.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2013 р.

* * *